

تاریخچه مختصری از روزنامه و روزنامه نگاری در ایران از آغاز تا پایان عصر پهلوی

پژوهشگر = سیدعبدالحسین کشاورز

۱- پیدایش واژه روزنامه

در فرهنگ و تاریخ و زبان پارسی کلمه «روزنامه» واژه‌ای نو و تازه نیست. البته این واژه دیگر به همان معنای گذشته مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و در واقع معنای تازه‌ای پیدا کرده است. این مسئله از دیدگاه زبان‌شناسی نیز قابل توجه است زیرا بنا به تعریف، زبان موجودی زنده است که همچون دیگر موجودات زنده، متولد شده، رشد کرده، پیر شده و در انتها می‌میرد. در این مورد آراین‌پور (۱۳۵۱:۲۲۴) چنین می‌نویسد:

«**کلمه‌ی** روزنامه در زبان فارسی ریشه‌ی قدیمی دارد و در بسیاری از کتاب‌های قرون اولیه‌ی اسلامی این کلمه یا عربی شده آن به صورت روزنامهجده می‌شود. از جمله گفته شده است که صاحب بن عباد کاتب و وزیر مشهور آل‌بویه (متوفی به سال ۲۸۵ هـ. ق) روزنامهجده داشته و وقایع روزانه را در آن ثبت می‌کرده و بنابراین روزنامه در زمان‌های قدیم به معنی دفتر یادداشت‌ها و گزارش‌های روزانه به کار می‌رفته است.»

در این باره بهار (۱۳۴۹:۲۴۲) چنین عنوان می‌کند: «روزنامه و روزنامه‌جده از عهدی بعید در ایران به معنی گزارش‌های روزانه (به کار می‌رفته) که مأموری مخصوص آن‌ها را آماده کرده به شاه یا وزیر عرضه می‌کرد و در جای خاصی ضبط می‌شد.» گویا در دوره قاجار تا منتهی به روزنامه‌های خارجی «کاغذ اخبار» یا «گازت» نیز اطلاق می‌گردید و بعدها که روزنامه در ایران رواج پیدا کرد، این نام را به آن دادند.

حتی تا مدتها بعد از انتشار روزنامه در ایران، هنوز واژه «روزنامه» تقریباً به همان معنای سابق به کار می‌رفت. به عنوان مثال در روزنامه‌ی

**روزنامه دولت علیه ایران به نام سوم
روزنامه‌ی وقایع اتفاقیه است.**

وقایع اتفاقیه به اخباری که از شهرهای گوناگون به تهران فرستاده می‌شد روزنامه می‌گفتند. نمونه‌ی زیر از روزنامه‌ی منکور شماره ۶۹ شاهد این مدعاست:

«از قرار آنکه در روزنامه کرمان نوشته شده بود از اهتمامات اولیای دولت قاهره و حسسن مراقبت نواب مؤیدالسلوه و طهماسب میرزا حکمران کرمان امور آن صفعات در کمال نظم و انضباط و

ضابطه ثغور سرحدات بر وجه شایسته است...»
به احتمال زیاد بعد از استفاده از بی‌سیم در ایران و در نتیجه بی‌نیاز شدن از فرستادن اخبار به صورت کتبی، واژه «روزنامه» دیگر در معنای قدیم مورد استفاده قرار نگرفت.

۲- روزنامه و روزنامه نگاری در دوران قبل از مشروطه

در ابتدای قرن نوزدهم کشورهای

غربی با سرعت هر چه تمام‌تر به سمت پیشرفت و ترقی گام برمی‌داشتند و در نتیجه مظاهر تمدن و صنعت یکی پس از دیگری آشکار می‌گردید. ایرانیانی که از نقش مهم و اساسی روزنامه و اصولاً فن روزنامه‌نگاری در غرب آگاه بودند، روزنامه را بهترین وسیله برای انتقال خبر می‌دانستند.

عباس میرزا که تمایلی شدید به پیوستن ایران و ایرانیان به قافله‌ی تمدن داشت، به منظور فراهم کردن زمینه‌ی ترقی برای ایرانیان دستور اعزام دانشجویان را به اروپا صادر کرد. یکی از همین دانشجویان به نام میرزا صالح شیرازی چند سال پس از بازگشت از انگلستان اولین روزنامه‌ی فارسی زبان را به نام **کاغذ اخبار** در ایران منتشر کرد. تاریخ دقیق اولین و آخرین شماره این روزنامه دقیقاً مشخص نیست، اما احتمالاً انتشار بین سال‌های ۱۲۵۲ تا ۱۲۵۶ هـ. ق صورت گرفته است.

در حدود ۱۴ سال بعد از انتشار روزنامه‌ی **کاغذ اخبار** یعنی سه سال پس از آغاز سلطنت ناصرالدین شاه قاجار، دومین روزنامه‌ی فارسی زبان ایران به دستور امیرکبیر در پنجم ربیع‌الثانی

۱۲۶۷ با چاپ سنگی منتشر شد. اولین شماره این روزنامه که به شکل هفتگی انتشار می‌یافت، **روزنامه‌ی اخبار دارالخلافه تهران** نام داشت که از شماره دوم به بعد **وقایع اتفاقیه** نامیده شد. نکته‌ی جالب این که در آن زمان صاحب منصبان و به طور کل دست‌اندرکاران بالای حکومت و کشور ملزم بودند تا مشترک این روزنامه گردند.

اولین روزنامه‌ی فارسی زبان شهرستانی به نام **اخبار دارالسلطنه‌ی آذربایجان** در تبریز منتشر شد. صدر هاشمی (۱۳۰۵:۶-۱۳۱۲) درباره این

محمدعلی شاه از همان ابتدای ولیمهدی در تبریز تا زمان **تبعید وی** از ایران بعد از خلع شدن از حکومت، **فردی فاسد، بی‌نهاد، فروغ‌گو، جنایت‌کار، ضد آزادی، مخالف مشروطیت و وابسته به سیاست روسیه و انگلستان بود و به فرمان وی مجلس شورای ملی به توپ بسته شد.**

روزنامه چنین می‌گوید: «این روزنامه به نام‌های مختلف **اخبار دارالسلطنه‌ی آذربایجان**، **روزنامه‌ی وقایع مملکت محروسه‌ی آذربایجان**، **روزنامه‌ی ملتی مملکت آذربایجان**، و بنابر ضبط کتابخانه‌ی دولتی برلین **آذربایجان ...** نامیده شده است.»

در مورد این که روزنامه‌ی آذربایجان تا چه تاریخی به حیات خود ادامه داده، اطلاع دقیقی در

دست نیست. اما احتمال دارد که این روزنامه با تغییر نام به **تقریباً** بین سال‌های ۱۲۹۰ تا ۱۲۹۶ انتشار یافته باشد.

چهارمین روزنامه‌ی فارسی زبان ایران را باید **روزنامه‌ی دولت علیه ایران** دانست که در حقیقت همان **وقایع اتفاقیه** بود که با تغییر نام، شکل و مدیریت به انتشار خود ادامه داد.

از دیگر روزنامه‌های مهم دوره ناصرالدین شاه می‌توان به روزنامه‌های ایران، اطلاع، علمی و ملتی اشاره کرد که دو روزنامه‌ی اول تا زمان مظفرالدین

«کاغذ اخبار» نخستین روزنامه‌ی فارسی به کوشش میرزا صالح شیرازی و در محدوده سال‌های ۱۲۵۲-۱۲۵۶ ه. ق. در تهران چاپ شد.

شاه نیز منتشر می‌شد. اولین روزنامه‌ای که قرار بود به زبان فرانسه در ایران منتشر شود با نشر اولین شماره آن که به دو زبان فارسی و فرانسه انتشار یافت باب طبع ناصرالدین شاه قرار نگرفت و از ادامه‌ی کار آن جلوگیری به عمل آمد. آریزپور (۲-۱۳۵۱:۲۴۱) در این زمینه می‌نویسد:

«در سال ۱۲۹۲ ه. ق. میرزا حسن‌خان سپهسالار درصدد برآمد که برای معرفی کشور ایران به ملل خارجه به بستیزی بارون دو نورمان (Baron do Norman) مهندس بلژیکی، روزنامه‌ای به زبان فرانسه دایر کند و شماره یکم این روزنامه به دو زبان فارسی و فرانسه به نام **وطن (Le Partie)** در تاریخ شنبه نهم محرم ۱۲۹۲ ه. ق. (پنجم فورسه ۱۸۷۶ م) از چاپ بیرون آمد. اما چون سرمقاله‌ی آن را که دم از آزادی و برابری می‌زد، برای سلطان مستبدی مثل ناصرالدین شاه که خود را ظل‌الله و مالک الرقاب می‌پنداشت و تاب تحمل هیچ‌گونه اظهارنظری را از ناحیه‌ی هیچ کس در امور کشور نداشت، خوانند و آن مستبد از مضمون آن مطلع شد، دستور توقیف آن را داد...»

در عهد مظفرالدین شاه اولین تغییر اساسی که در روزنامه‌نگاری ایران ظاهر شد عبارت از تأسیس روزنامه‌هایی به دست اشخاص غیردولتی بود. البته این به معنای آزادی صاحبان این روزنامه‌ها در نشر عقاید و افکار خود نبود، بلکه آن‌ها موظف بودند که مطالب مندرج در روزنامه‌ها را قبل از چاپ برای کسب اجازه به وزارت انطباعات بفرستند. از جمله‌ی این روزنامه‌ها می‌توان به روزنامه‌ی تربیت به مدیریت محمدحسین فروغی اشاره کرد.

اولین روزنامه‌ی فارسی زبان ایران را که هر روز منتشر می‌شد باید **خلاصه الحوادث** دانست. آریزپور (۱۳۵۱:۲۴۵) چگونگی تأسیس و مشخصات روزنامه‌ی مذکور را این‌گونه بیان می‌کند:

«در عهد سلطنت مظفرالدین شاه نخستین روزنامه یومیه ایران، که **خلاصه الحوادث** نام داشت، به سال ۱۳۱۶ ه. ق. به قطع متوسط چهارصفحه‌ای در تهران انتشار یافت. این روزنامه رسمی و دولتی بود و به وسیله وزارت انطباعات هفته‌ای پنج روز منتشر می‌شد. در این روزنامه علاوه بر اخبار داخله خبرهای تلگرافی خارجه نیز

درج می‌شد، بدین قرار که اداره روزنامه تلگرافات اروپا را، که خبرگزاری رویتر با سیم انگلیسی به هند می‌فرستاد، از سفارت انگلستان دریافت و خلاصه‌ای از آن‌ها را در یک طرف روزنامه چاپ می‌کرد.»

در عصر حکومت مظفرالدین شاه در شهرستان‌ها هم روزنامه‌های ارزشمندی چاپ می‌شد که از این گروه روزنامه‌های الحدید، ادب و احتیاج را می‌توان نام برد.

تا بعد از صدور فرمان مشروطیت، هیچ روزنامه‌ای به معنای واقعی آزاد در ایران منتشر نشد و تمام روزنامه‌ها اعم از دولتی و غیردولتی زیر کنترل شدید دولت قرار داشتند. اما پس از پیروزی نهضت مشروطه در ایران اولین روزنامه‌ای که پس از گشایش مجلس شورای ملی با نام **مجلس** به مدیریت سیدمحمد صادق طباطبایی در تاریخ هشتم شوال ۱۳۲۴ منتشر شد از آزادی زیادی برخوردار بود و در حقیقت آن‌گونه که مشهور است اولین روزنامه‌ای که در زمان مظفرالدین شاه عنوان (روزنامه‌ی آزاد) پیدا کرد، روزنامه‌ی **مجلس** بود.

از این تاریخ به بعد گرایش به روزنامه‌نویسی در ایران افزایش یافت و تعداد روزنامه‌ها به دهها عنوان رسید. نام تعدادی از آن‌ها به این قرار است: **ندای اسلام، ندای وطن، کشکول، مساوات، جام جم، تآثر، صوراسرافیل، تدین و اتحاد.**

زمان زیادی از پیروزی نهضت مشروطه و آزادی مطبوعات نگذشته بود که دوران سلطنت محمدعلی شاه قاجار آغاز گشت. وی که فردی مستبد بود و با آزادی‌خواهان و مشروطیت مخالفتی اساسی داشت در بیست و سوم جمادی‌الاول ۱۳۲۶ ه. ق. دست به کودتا زد و مجلس را به توپ بست و تمام جراید به جز روزنامه‌ی دولتی ایران در تهران تعطیل شد. در این اوضاع عده‌ای از مدیران روزنامه‌ها به خارج از کشور گریختند و عده‌ای هم مانند **میرزا جهانگیرخان شیرازی** معروف به **صوراسرافیل** مدیر روزنامه‌ای به همین نام و نیز **سلطان‌العلمای خراسانی** مدیر روزنامه‌ی **روح‌القدس** به دست عوامل حکومتی به قتل رسیدند.

این دوره استبداد بیری ناپدید و با فرار محمدعلی شاه دوباره مدیران روزنامه‌های سابق، فعالیت‌های خود را در ایران آغاز نمودند. آریزپور (۱۳۵۱:۱۵۷) جریانات مذکور را این‌گونه عنوان می‌کند: «بعد از بمباران مجلس، روزنامه‌ها همه بسته شد و در تهران تنها روزنامه دولتی ایران و ورقی

به نام **اقیانوس** گاهی چاپ می‌شد. اما در دوره دوم مشروطیت یعنی پس از فتح تهران و فرار محمدعلی میرزا، آزادی‌خواهان و مدیران جراید که در خارج کشور می‌زیستند، به ایران بازگشتند و دوباره بازار جراید رونق گرفت.»

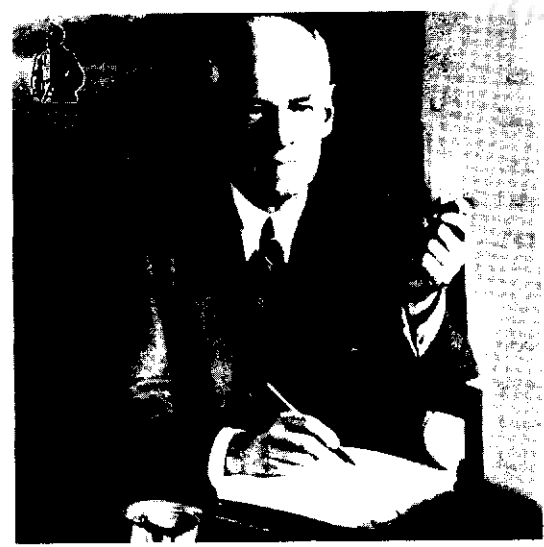
از روزنامه‌های این دوره می‌توان به **ایران نو، استقلال ایران، شرق، برق، رعد، شوری** و **بهلول** اشاره کرد.

در دوره‌ای که به دوره فترت معروف شد یعنی از انحلال مجلس سوم تا افتتاح مجلس دوره چهارم در نهم ۳۰ تا ۴۰ هجری قمری،

«روزنامه‌چه دارالخلاصه تهران» از شماره دوم به نام «وقایع اتفاقیه» تغییر نام داد.

تحولات شگرفی در وضعیت مطبوعات ایران به وقوع پیوست و در حقیقت دوره بلوغ و باروری روزنامه‌نگاری ایران در همین مدت است. صدر هاشمی (۱۳۶۳:۲۵) ضمن اهمیت قایل شدن برای این دوره چنین اظهار می‌دارد: «... با در نظر گرفتن به این که قوه مقننه در این دوره به حالت تعطیل درآمده بود و جراید وظایف مهمی را در قبال دولت و مردم داشته‌اند می‌توان به اهمیت مطبوعات آن زمان پی برد. به همین علت است که در دوره فترت جراید مهم و آبرومندی در تهران منتشر شده که شاید تاکنون هم‌نظیر بعضی از آن‌ها منتشر نگردیده است...»

طبق کتبی وی برخی از روزنامه‌های مهم این دوره عبارتند از: تهران: **مردآزاد، حقیقت، ستاره ایران، عصر جدید، کوکب ایران،**

رعد، برق، نوبهار و رهنما؛ در شهرستان‌ها: **آخگر، عرفان، راه نجات، استخر، تخت جمشید، گلستان و سهند.**

«ادامه در شماره آینده»